

Оксана Старчук,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри трудового,
господарського та екологічного права
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

УДК 349.2(477)

Щодо ознак принципів трудового права України

Перехід від командно-адміністративної системи управління економікою до ринку в Україні вимагає перегляду сутності ознак принципів трудового права шляхом аналізу тих напрацювань, що були зроблені в цьому напрямі у правовій науці.

Метою статті є проведення наукового пошуку та обґрунтування нових теоретичних позицій, спираючись на ті напрацювання, які були зроблені науковцями в теорії трудового права, для вироблення єдиного підходу до визначення ознак принципів трудового права України.

Багато проблем визначення ознак принципів розроблені як у теорії права, так і в галузевих юридичних науках, у тому числі і представниками науки трудового права. Дослідження проблеми визначення ознак принципів права приділяли увагу відомі учені, такі, як М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, А. М. Колодій, Р. З. Лівшиць, М. С. Малєїн, В. І. Нікітінський, О. В. Смирнов та ін.

У численних наукових публікаціях Н. Б. Болотіної, К. М. Гусова, В. С. Венедіктова, Р. І. Кондратьєва, А. Ф. Нуртдінової, Ю. П. Орловського, П. Д. Пилипенко, О. І. Процевського, Н. М. Хуторян розглядаються окремі ознаки принципів трудового права та дається їх загальна характеристика.

Проте, незважаючи на велику кількість як наукових публікацій, так і монографічних досліджень, визначення ознак принципів трудового права остаточно не вирішено, спірним і зараз залишається питання їхньої сутності, що потребує додаткового обґрунтування й конкретизації в умовах ринкових перетворень.

Зрозуміло, що засадничі ідеї можуть вважатись основними принципами трудового права лише тоді, коли вони відповідають певним вимогам. Варто зауважити, що поняття принципів трудового права повністю ґрунтується на основних ознаках принципів права, оскільки є їхнім галузевим різновидом.

У галузевій літературі (радянській, вітчизняній) існують різні погляди щодо визначення ознак принципів трудового права.

Враховуючи всі напрацювання, які були зроблені науковцями як у теорії права, так і в галузевих юридичних науках, визначимо ознаки принципів трудового права в умовах ринкової економіки.

У радянський період ознакою принципів трудового права був їх історичний характер. Це пояснювали тим, що немає вічних і незмінних принципів.

Так, М. Г. Александров, О. А. Лукашова, О. В. Смирнов стверджували, що принципи права не є вічними так само, як і відносини, які ними виражаються. Вони історичні і перехідні продукти [1, с. 93; 2, с. 21; 3, с. 7–8].

На історичний характер принципів права вказують і сучасні науковці. Зокрема, А. М. Колодій зауважує, що для рабовласницького типу характерний принцип рівності власників-товаровиробників і нерівність між вільним населенням та рабами. Принцип теологічного світогляду є визначальним в епоху феодального ладу. А головний принцип буржуазного права – свобода й рівність, суверенітет народу, приватна власність [4, с. 15]. Поділяють цю думку і В. А. Козлов, К. Є. Ліванцев, акцентуючи увагу на тому, що принципи всіх суспільних явищ є історичними [5, с. 212].

Ми не поділяємо думки про історичний характер принципів права, оскільки, незважаючи на те, що в процесі історичного розвитку суспільства зі зміною соціальної, національної чи класової його структури змінювалися підходи до їх розуміння, але принципи залишалися тими ж самими. Їх не можна створювати, змінювати чи, навпаки, скасовувати.

Ще однією з основних ознак принципів права радянського періоду був їх ідеологічний характер. І саме науковці, зокрема, О. В. Смирнов, А. С. Пашков, Л. С. Явіч, визначали ідеологічний

характер принципів права, вказуючи на те, що засадничі ідеї виражають свідоме прагнення людей шляхом вироблення загальних керівних положень спрямувати свою поведінку відповідно до об'єктивних закономірностей та тенденцій розвитку суспільства в цілому й окремих суспільних явищ, у тому числі економіки, політики, моралі та права [6, с. 11; 7, с. 110; 8, с. 64].

Ми вважаємо неприйнятною цю ознаку, оскільки, якщо ідеологія визначала принципи радянського права, то сьогодні, в умовах ринкової економіки, коли право виводиться із природних ідей, принципи лежать в основі права, формують його, визначають зміст і спрямованість його норм.

Поряд з ідеологічним характером принципів права науковці як радянського періоду, а саме: С. С. Алексєєв, М. Г. Александров, В. М. Ведяхін, так і сучасності Ю. П. Орловський, А. Ф. Нуртдінова вказують на їх об'єктивну зумовленість. Поділяючи ідею позитивізму виникнення права, ці вчені зауважують, що принципи права існують реально й об'єктивно, виступаючи як явища ідеологічного характеру, існують у самому праві та зумовлені економічним і соціально-політичним устроєм суспільства, особливостями функціонування політичної системи [9, с. 103; 10, с. 17; 11, с. 27; 12, с. 63–64].

Отже, об'єктивність принципів права безпосередньо узгоджувалася з їх ідеологічним характером. Адже, будучи ідеологічною категорією, принципи права розглядалися як вид людської діяльності, який виражає прагнення людей спрямувати свою поведінку відповідно до об'єктивних закономірностей розвитку суспільства. Об'єктивність принципів права пов'язували з тим, що втілення принципів права в життя для будь-якої держави становить об'єктивну необхідність і економічний та політичний устрій держави дає об'єктивну можливість послідовного здійснення таких принципів.

У науковій літературі як радянського періоду, так і сьогодення, як ознаку принципів права вчені вказують на їх регулятивний характер. Так, В. М. Семенов, А. Є. Пашерстник та багато інших науковців пояснювали це тим, що принципи права – це продукт свідомості й волі людей, які містять певні веління, приписи, правила поведінки, що реалізуються в життя суспільством і державою та регулюють стільки, скільки регулює саме право [13, с. 12–14; 14, с. 100].

Ми вважаємо, що регулятивність – це допоміжна ознака принципів трудового права, адже суспільні відносини регулюються за допомогою норм права. І тому регулятивний характер має норми права, а принципи трудового права визначають саму норму, тому що лежать в її основі. Однак регулювання трудових та тісно пов'язаних із трудовими відносинами за допомогою принципів трудового права здійснюється в окремих випадках, зокрема за відсутності подібної норми для регулювання трудових відносин (аналогія закону) застосовуються загальні принципи права (аналогія права).

Регулятивний характер принципів трудового права проявляється, також, у тому, що вони виражають тенденції й напрями правового регулювання, виступаючи як внутрішні регулятори поведінки людей, адже не завжди використання засадничих ідей трудового права передбачає знання їх змісту.

Ще однією з ознак принципів трудового права радянського періоду була їх нормативність, яку науковці визначали через ознаки норм права, вказуючи на те, що засадничі ідеї є загальнообов'язковими, формально визначеними та встановленими державою. Прихильниками нормативності принципів права були О. А. Лукашова, А. В. Міцкевич та ін. [15, с. 94–95; 16, с. 144].

Водночас Р. З. Лівшиць і В. І. Нікітінський запропонували поділ принципів права на принципи-норми

і принципи, які виводяться з норм. Такий поділ сьогодні підтриманий сучасними науковцями, які зазначають, що принципи права можуть бути сформульовані у вигляді правових норм – норм-принципів, а можуть виводитися способом аналізу й узагальнення зі змісту правових норм відповідної галузі.

Досліджуючи поняття принципів права багато науковців, зокрема, С. С. Алексєєв, В. І. Міронов, Ю. О. Тихомиров надають великого значення нормам-принципам для подальшого розвитку й удосконалення законодавства.

Так, В. І. Міронов зауважує, що норми-принципи мають пріоритетне значення під час реалізації правових норм [17, с. 86]. Саме заповнюючи прогалини та усуваючи недоліки у регулюванні суспільних відносин, такі норми-принципи і проявляють своє правостановлююче та правозастосувальне значення.

Проте М. С. Малєїн, Р. І. Кондратьєв, О. Гернего мають протилежну думку щодо запропонованого вище поділу принципів права і зазначають, що не всі принципи права наділені ознакою нормативності, але не заперечують цієї ознаки взагалі. Зокрема, М. С. Малєїн зауважує, що не мають нормативного характеру ті принципи права, які не закріплені в конституційних та інших законах, а також деякі принципи, які, хоч і закріплені в законодавстві, але не чітко сформульовані конкретними правилами поведінки [18, с. 13].

На думку Р. І. Кондратьєва й О. Гернего, не можуть існувати правові принципи, які, з одного боку, виводилися б із правових норм, а з другого – у цих нормах не закріплювалися [19, с. 44].

Ми не погоджуємось із вищезазначеними міркуваннями авторів, що принципи та норми права перебувають у діалектичному взаємозв'язку і є взаємозумовленими, а вважаємо, що вони мають право на існування в одній системі права, але як самостійні,

структурно-утворювальні елементи. Неприйнятним є визначення нормативності принципів права, яку обґрунтовували через ознаки норм права, вказуючи на їх загальнообов'язковість, формальну визначеність та встановленість державою.

Принципи й норми права необхідно розглядати як самостійні в системі права елементи. На відміну від норм права, принципи не мають у своєму складі конкретних правил поведінки, а є засобом відображення напрямів правового регулювання галузі права. Принципи трудового права існують задовго до виникнення позитивного права, є основою для його формування і визначають зміст і спрямованість норм.

Серед ознак принципів права в радянській правовій доктрині виділяли їх універсальність, вищу імперативність та загальну значущість, на важливість яких указували такі вчені, як С. С. Алексєєв, О. В. Смирнов, Л. С. Явіч і багато інших.

Так, Л. С. Явіч під універсальністю принципів права розумів те, що ними (принципами права) пронизана вся юридична матерія і вони повинні враховуватись у будь-якій правовій ситуації. Вища імперативність, на думку автора, свідчить не лише про їхню обов'язковість, а й про те, що правові норми, які не вважаються принципами, повинні з них впливати та їм відповідати. І, нарешті, загальнозначущість принципів права полягає в тому, що вони спрямовують весь механізм правового регулювання суспільних відносин [20, с. 11].

В умовах ринку, безперечно, принципи трудового права мають універсальний характер, оскільки повинні враховуватись суб'єктами правотворчості під час створення норм для здійснення правового регулювання відносин праці.

Ми вважаємо, що в ринкових відносинах ознакою принципів трудового права є їх загальнообов'язковість.

В основі правових норм лежать принципи права, яких повинні дотримуватись суб'єкти правотворчості під час здійснення правового регулювання трудових та тісно пов'язаних із трудовими відносинами. Принципи права спрямовують механізм правового регулювання суспільних відносин, що свідчить про їх загальнозначущість.

О. Я. Лаврів як ознаку принципів трудового права називає їх системність та взаємоузгодженість. Безперечно, принципи права повинні бути не тільки взаємоузгодженими між собою, а й із іншими елементами правового регулювання. Відповідно до принципів права формується система права. І тому взаємоузгодженість елементів правового регулювання забезпечує цілеспрямовану дію всієї системи права [21, с. 26]. Ми погоджуємось із тим, що принципи трудового права мають перебувати в системі та бути узгодженими як між собою, так і з іншими елементами системи права.

У галузевій літературі на системність як ознаку принципів трудового права вказував ще О. В. Смирнов. Автор зауважує, що засадничі ідеї трудового права мають певну систему у зв'язку з тим, що вони виражають сутність норм права та їх взаємозв'язок з іншими нормами права в межах визначеної системи права [22, с. 25]. Зрозуміло, що системність принципів трудового права О. В. Смирнов виділяв, враховуючи характерну для правової науки радянського періоду позицію, відповідно до якої принципи права – це відправні ідеї, які закріплені в нормі (нормах) права, інакше – це ідеї правосвідомості й у жодному разі не принципи права.

До ознак принципів трудового права необхідно віднести також їхню стабільність. Саме такої позиції дотримується О. Г. Пирич, В. С. Венедіктов [23, с. 13; 24, с. 44]. Якщо норми трудового права є мінливими та приймаються для врегулювання трудових відносин, то принципи трудового права

довготривалі, що свідчить про їх стабільність.

Так, слушно зауважує В. С. Венедіктов, що перехід від адміністративно-командної системи управління економікою до ринкової економіки вплинув на зміст принципів трудового права. У радянський період центральним принципом, на якому трималась уся система соціалістичної організації праці, був принцип усезагальності праці, який покладав на всіх обов'язок працювати [25, с. 27]. В умовах ринкової економіки працювати є правом, а не обов'язком.

Для засадничих ідей трудового права характерна їх предметна визначеність, на існування якої вказав О. В. Смирнов, оскільки принципи трудового права виражають сутність такої системи норм, предметом регулювання яких є той чи інший вид суспільних відносин [26, с. 24–25].

Тому, предметна визначеність принципів трудового права полягає в тому, що вони виражають суть норм трудового права, за допомогою яких здійснюється правове регулювання трудових і тісно пов'язаних із трудовими відносинами, які визначені предметом правового регулювання цієї галузі права. Зокрема, загальноправові, міжгалузеві, галузеві, інституційні принципи повинні бути узгодженими між собою та взаємно доповнювати один одного. Але поряд із тим кожен принцип права виражає сутність не однієї норми, а сукупності норм за предметною ознакою. Так, галузевий принцип забезпечення єдності та диференціації правового регулювання виражає сутність правового регулювання трудових і тісно пов'язаних із трудовими відносинами, які є предметом правового регулювання трудового права України.

Тому, враховуючи все вищезазначене, ми дійшли таких висновків:

1) Принципи трудового права – це такі засадничі ідеї трудового права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються

системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю.

2) Ознаками принципів трудового права є системність та взаємоузгодженість, загальнообов'язковість, універсальність, стабільність, предметну визначеність, загальнозначущість, регулятивність;

– системність і взаємоузгодженість принципів трудового права полягає у тому, що засадничі ідеї повинні перебувати в системі та узгоджуватися між собою та з іншими елементами системи права;

– предметна визначеність принципів трудового права характеризується тим, що вони виражають суть норм трудового права, за допомогою яких здійснюється правове регулювання трудових і тісно пов'язаних із трудовими відносинами, що визначені предметом правового регулювання цієї галузі права;

– принципи трудового права мають характер загальнообов'язковості, адже вони є основою для формування норм трудового права і їх повинні дотримуватися в процесі здійснення правового регулювання трудових відносин;

– принципи трудового права мають універсальний характер, оскільки повинні враховуватися суб'єктами правотворчості під час створення норм для здійснення правового регулювання відносин праці;

– якщо норми трудового права є мінливими та приймаються для врегулювання трудових відносин, то засадничі ідеї трудового права є довготривалими, що визначає їхню стабільність;

– регулятивність – допоміжна ознака принципів трудового права, оскільки регулятивний характер має норми права, а принципи права визначають саму норму, тому що лежать в її основі. Регулювання трудових відносин за допомогою принципів права здійснюється в окремих випадках, зокрема в разі застосування аналогії права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Александров Н. Г.* Сущность социалистического государства и права / Н. Г. Александров. – М. : Знание, 1969. – С. 93.
2. *Лукашева Е. А.* Принципы социалистического права / Е. А. Лукашева // Советское государство и право. – 1970. – № 6. – С. 21.
3. *Смирнов О. В.* Основные принципы советского трудового права / О. В. Смирнов. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 7–8.
4. *Колодій А. М.* Принципы права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 15.
5. *Теория государства и права : [учеб.] / [В. А. Козлов, К. Е. Ливанцев, Ю. А. Денисов и др.] ; отв. ред. А. И. Королев, Л. С. Явич. – Ленинград : Изд-во Ленинград. у-та, 1982. – С. 212.*
6. *Смирнов О. В.* Соотношение норм и принципов в советском праве / О. В. Смирнов // Советское государство и право. – 1977. – № 2. – С. 11.
7. *Паишков А. С.* Основные принципы советского трудового права / А. С. Паишков, О. В. Смирнов // Вестник Ленинград. у-та. Экономика, философия, право. – Вып. 4. – 1971. – № 23. – С. 110.
8. *Явич Л. С.* О принципе научности в работе советского государственного аппарата / Л. С. Явич // Правоведение. – 1967. – № 2. – С. 64.
9. *Алексеев С. С.* Проблемы теории права: курс лекций: в 2-х т. / С. С. Алексеев. – Свердловск : Свердловский юрид. ин-т, 1972. – Т. 1. – С. 103.
10. *Александров Н. Г.* Социалистические принципы советского права / Н. Г. Александров // Советское государство и право. – 1957. – № 11. – С. 17.
11. *Ведахин В. М.* Принципы правового регулирования рыночных отношений / В. М. Ведахин // Правоведение. – 1995. – № 6. – С. 27.
12. *Трудовое право России : [учеб.] / В. В. Глазырин, Ю. П. Орловский, А. Ф. Нуртдинова / под общей ред. Ю. П. Орловского, А. Ф. Нуртдиновой. – М. : МЦФЭР, 2004. – С. 63–64.*
13. *Міжнародно-правові аспекти Конституції України / [Ю. С. Шемшученко, Ф. Г. Бурчак, В. В. Цветков та ін.] ; під ред. В. М. Семенова, О. Я. Прагнюк. – Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Ін Юре, 1997. – С. 12–14.*
14. *Пашерстник А. Е.* О сфере действия и принципах трудового права / А. Е. Пашерстник // Советское государство и право. – 1957. – № 10. – С. 100.
15. *Лукашева Е. А.* Социалистическое правосознание и законность / Е. А. Лукашева. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 94–95.
16. *Мицкевич А. В.* Акты высших органов советского государства / А. В. Мицкевич. – М. : Юрид. лит., 1967. – С. 144.
17. *Миронов В. И.* Трудовое право России : [учеб.] / В. И. Миронов. – М. : ООО «Журнал «Управление персоналом», 2005. – С. 86.
18. *Малеин Н. С.* Правовые принципы, нормы и судебная практика / Н. С. Малеин // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 13.
19. *Кондратьев Р. І.* Принципы права та їх роль у регулюванні суспільних відносин / Р. І. Кондратьев, О. Гернего // Право України. – 2000. – № 2. – С. 44.
20. *Явич Л. С.* Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы / Л. С. Явич. – М. : Юрид. лит., 1978. – С. 11.
21. *Лаврів О. Я.* Система принципів трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О. Я. Лаврів. – Х., 2007. – 211 с.
22. *Трудовое право : [учеб.] / [Н. А. Бриллиантова, И. Я. Киселев, В. Г. Малов и др.] ; под ред. О. В. Смирнова. – М. : Проспект, 1998. – С. 25.*
23. *Гирич О. Г.* Трудове право : курс лекцій / О. Г. Гирич. – К. : Вілбор, 1999. – С. 13.
24. *Венедиктов В. С.* Конспект лекций по трудовому праву Украины : [учеб. пособ. для высших учеб. зав.] / В. С. Венедиктов. – Ч. 1. – Х. : Консум, 1998. – С. 44.

25. Венедиктов В. С. Трудовое право Украины : [учеб. пособ.] / В. С. Венедиктов. – Харьков : Консум, 2004. – С. 27.

26. Трудовое право : [учеб.] / [Н. А. Бриллиантова, И. Я. Киселев, В. Г. Малов и др.]; под ред. О. В. Смирнова. – М. : Проспект, 1998. – С. 24–25.

Старчук О. В. Щодо ознак принципів трудового права України

У науковій статті автор приділяє увагу з'ясуванню ознак принципів трудового права України шляхом аналізу праць українських та російських науковців як радянського періоду, так і сьогодення, які і стали предметом дослідження пропонуваної статті.

Ключові слова: принципи права, принципи трудового права, предметна визначеність, загальнообов'язковість, регулятивність, універсальність, стабільність, системність, взаємоузгодженість.

Старчук О. В. О признаках принципов трудового права Украины

В научной статье автор уделяет внимание определению признаков принципов трудового права Украины путем анализа трудов украинских и российских ученых как советского периода, так и настоящего, которые и стали предметом исследования предложенной статьи.

Ключевые слова: принципы права, принципы трудового права, предметная определенность, общеобязательность, регулятивность, универсальность, стабильность, системность, взаимосогласованность.

Starchuk O. On the principles' beatures of labour law in Ukraine

In this article the author pays attention to the beatures of principles of labour law in Ukraine analyzing the works of modern and Soviet period Ukrainian and Russian scientists.

Key words: principles of law, principles of labour law, regularity, compulsory, stability, systematic, universal, mutual coordinate.